

ПСИХОЛОГИЯ

УДК 371.9 (0.76): 372

https://doi.org/10.52754/16948610_2023_1_14**КӨРҮҮСҮ БУЗУЛГАН БАЛДАРДЫН ПСИХИКАЛЫК ӨНҮГҮҮСҮН
КОРРЕКЦИЯЛОО***Умаров Талант Нурдинович, п.и.к., доцент
talant_22@bk.ru**Алымжан кызы Нурита, магистрант
kk191871@gmail.com**Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргызстан*

Аннотация. Көрүүсү бузулган баланын жүрүм-турумунун социалдык адаптациялык формаларын калыптандыруу процессинде билим берүү мекемесинин ишиндеги маанилүү багыттардын бири болуп психологиялык коррекциялоо жумуштары саналат. Коррекциялоо көрүүсү бузулган балага көрүү кемчилигинин кесепеттерин белгилүү бир деңгээлде компенсациялоочу, дүйнөнүн бирдиктүү картинасын жана гармониялуу мамилелер системасын өздөштүрүүгө жардам берет. Бул өзүн-өзү реализациялоо жана коомдук чөйрөдө ийгиликтүү адаптация үчүн абдан зарыл. Жекече коррекциялоочу класстарда баланын өнүгүүсүндөгү кемчилдиктерди коррекциялоодо көрүү функцияларын өнүктүрүүгө багытталган конкреттүү мүнөздөгү тапшырмалар чечилет. Коррекциялоо баланын кызыкчылыктарын, көрүү кабылдоосунун өнүгүү деңгээлин, таанып билүү активдүүлүгүн, практикалык көндүмдөрүн эске алуу менен курулат. Акырындык менен, ар бир коррекциялоочу ыкма балага жеткиликтүү ар кандай материал боюнча иштелип чыгат.

Ачык сөздөр: коррекциялоо, компенсациялоо, көрүүсү бузулган балдар, психикалык өнүгүү, көрүү кабылдоосу, инклюзивдик билим берүү, реабилитация, психологиялык-педагогикалык колдоо.

**КОРРЕКЦИЯ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ С
НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ***Умаров Талант Нурдинович, к.п.н., доцент
talant_22@bk.ru**Алымжан кызы Нурита, магистрант
Kk191871@gmail.com**Ошский государственный университет
Ош, Кыргызстан*

Аннотация. Психокоррекционная работа является одним из важных направлений в работе образовательного учреждения в процессе формирования социально-адаптивных форм поведения слабовидящего ребенка. Коррекция помогает слабовидящему ребенку освоить единую картину мира и стройную систему отношений, компенсируя в определенной мере последствия нарушения зрения. Это очень необходимо для

самореализации и успешной адаптации в социальной среде. На индивидуальных коррекционных занятиях решаются задачи специфического характера, направленные на развитие зрительных функций при коррекции дефектов развития ребенка. Коррекция строится с учетом интересов ребенка, уровня развития зрительного восприятия, познавательной активности, практических навыков. Постепенно каждый коррекционный прием разрабатывается на разных доступных ребенку материалах.

Ключевые слова: коррекция, компенсация, слабовидящие дети, психическое развитие, зрительное восприятие, инклюзивное образование, реабилитация, психолого-педагогическое сопровождение.

CORRECTION OF MENTAL DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH VISUAL IMPAIRMENTS

Umarov Talant Nurdinovich,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

talant_22@bk.ru

Alymzhan kyzy Nurita, Master's Student

Kk191871@gmail.com

Osh State University

Osh, Kyrgyzstan

Abstract. *Psychocorrective work is one of the important directions in the work of an educational institution in the process of forming socially adaptive forms of behavior of a visually impaired child. Correction helps a visually impaired child to master a single picture of the world and a coherent system of relationships, compensating to a certain extent the consequences of visual impairment. This is very necessary for self-realization and successful adaptation in the social environment. In individual remedial classes, tasks of a specific nature are solved, aimed at the development of visual functions in the correction of developmental defects in the child. The correction is built taking into account the interests of the child, the level of development of visual perception, cognitive activity, and practical skills. Gradually, each corrective technique is developed on different materials available to the child.*

Key words: *correction, compensation, visually impaired children, mental development, visual perception, inclusive education, rehabilitation, psychological and pedagogical support.*

Киришүү. Бүгүнкү күндө мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын кызыкчылыктарын жана керектөөлөрүн канааттандырууга багытталган инклюзивдик билим берүү системасын өнүктүрүүгө көбүрөөк көңүл бурулууда. Терапиянын жана реабилитациянын жаңы ыкмалары, социалдаштыруу жана адаптациялоо программалары иштелип чыгууда [1]. Мында коомдун ар бир мүчөсүнүн, анын ичинде майыптардын, физикалык жана психикалык өнүгүүсү бузулган адамдардын толук инсандык, психикалык жана физикалык өнүгүүсүн камсыз кыла турган психологиялык терапиянын жана реабилитациянын мазмунун камсыз кылуу маанилүү.

Көрүү – бул айлана-чөйрө жөнүндө маалымат алуу үчүн эң маанилүү сезүүнүн каналы. Көрүүнүн бузулушунда же такыр эле жетишпеген мезгилде бала дүйнө менен таанышуу үчүн угуу, кол менен тийүү, жыттоо жана даам сезүүсүнө негизделип маалымат алат [4]. Мындай маалымат дүйнөнүн толук образын камсыздай албайт. Ошондуктан, көрүүсү начар балдар жаңы жагдайлардан өзгөчө этият болушат.

Көрүүнүн жоктугу же анын жетектөөчү функцияларынын оор өнөкөт бузулушу адамдын жашоосунда олуттуу өзгөрүүлөрдү жаратып, коомго аралашууну кыйындатат. Ошол эле учурда көрүүнүн начарлашы ар тараптуу өнүккөн инсандын калыптанышына жана анын тышкы дүйнө менен өз ара аракеттенүүсүнө жеңилбес тоскоолдук эмес. Бирок, көрүүнүн бузулушунун ар кандай даражасы балдардын психофизикалык өнүгүүсүнө ар кандай таасир этет, бул көрүүсү начар балдарга өзгөчө окуу шарттарына жана психологиялык-педагогикалык даярдыкка муктаж экендигин көрсөтөт [7].

Көрүүсү бузулган балдар менен иштөөнүн көп жылдык тажрыйбасы балага адистештирилген жардам канчалык эртерээк берилсе, ар бир балага мүнөздүү болгон уникалдуу компенсациялык мүмкүнчүлүктөрдүн аркасында анын психологиялык өнүгүүсү ошончолук ийгиликтүү уланаарын көрсөтүп турат.

Көрүүсү начар балдардын өнүгүүсү жөнүндө сөз кылып жатып, алар эмоционалдык абалдардын айкалышуусу жана пайда болуусунун бузулушу менен мүнөздөлөөрүн белгилей кетүү керек. Мындай балдар тынчсызданышат, тез чарчашат. Аларга байланышуу абдан кыйын. Бала канчалык жаш куракта болсо, ага чоочун чөйрөдө жана ага бейтааныш адамдарда ошончолук адекваттуу реакцияларды көрсөтө аларын эстен чыгарбоо керек.

Материалдар жана изилдөө методдору. Көрүүсү бузулган балдардын психологиялык диагностикасын жүргүзүү өзгөчө методикаларды талап кылат, тилекке каршы, алар өтө аз. Ошондуктан, бирдей курактагы көрүүсү нормалдуу балдарды изилдөөгө багытталган атайын методдорду колдонуу зарыл [2]. Аларды колдонуу стимулдоочу материалды ыңгайлаштыруу жана психикалык өнүгүүнүн бүткүл процессине көрүү бузулууларынын таасиринин кесепеттери менен балдардын кабыл алуусунун психологиялык өзгөчөлүктөрүнө ылайык изилдөө жүргүзүүнүн тартиби менен байланышкан.

Көрүүсү бузулган балдарды изилдөөдө стимулдоочу материалды адаптациялоо аны балдардын так жана даана кабыл алуу зарылдыгы менен шартталган жана психологдун оорунун диагнозун жана изилденүүчү баланын негизги көрүү функцияларынын абалын (көрүү курчтугу, түстөрдү

ажыратуусу, көрүү мүнөзү ж.б.) билүүсүн талап кылат [8]. Ошентип, анын тери аркылуу сезүүсүнө байланыштуу материалды көрсөтүүдө убакыт эки-үч эсеге көбөйөт, анткени тийүүгө негизделген тапшырманы аткаруу көрүүнүн негизиндеги тапшырмаларды аткарууга салыштырмалуу эки-үч эсеге көбөйүүнү талап кылат.

«Формалардын кутусу» техникасы. Тапшырманы аткаруу баладан фигураны туура кабыл алууну гана эмес, фигураны туура айлантууну да талап кылат. Көрүүсү начар балдар үчүн бул жалпы талаптардан тышкары, тапшырманы аткарууда кошумча фигуралардын бийиктигин жана көлөмүн кабыл алуу, геометриялык фигуранын тегиздик сүрөтүн үч-төрт фигурадан бөлүп алуу кыйынчылык жаратат.

Фигураларды туура эмес айлантуудан гана эмес, ошондой эле кыймылдардын координациясынын так эместигинен да фигураларды практикалык топтоодо кыйынчылыктар болушу мүмкүн. Психолог тактоочу суроолорду берип, тест жүргүзүүдө аларды белгилеши керек [5].

Л.Тихомированын «Фигураларды атагыла» көрүү кабыл алуу деңгээлин аныктоо методу боюнча көрүү кабыл алуу деңгээли бааланат.

Балага предметтердин сүрөтү түшүрүлгөн таблицалар берилет жана бул чиймелер кайсы фигуралардан жасалганын аташы керек? Сүрөттөр татаалдашуу берилген.

– эгерде тапшырма толук аткарылса, аткарылды деп эсептелет, эгерде бала бардык фигураларды (тегерек, тик бурчтук, үч бурчтук) туура таап, атаса же бир же эки ката кетирсе (биринчи деңгээл) (+) белгиси менен бааланат.

– эгерде бала үч же төрт ката кетирсе (экинчи деңгээл) тапшырма аткарылды деп эсептелет, (+) белгиси менен бааланат.

– эгерде бала беш же андан көп ката кетирсе (үчүнчү деңгээл) тапшырма аткарылган жок деп эсептелет, (-) белгиси менен бааланат.

Биз бул методиканы көрүүсү бузулган (көздүн курчтугу 0дөн 0,04кө чейин) балдардын тери аркылуу кабыл алуу деңгээлин баалоо үчүн ылайыкташтырдык. Бул үчүн предметтердин сүрөттөрү бар таблицалар катары балдарга картондон кесилген картон баракка чапталган геометриялык фигуралардан турган нерселердин сүрөттөрү болгон планшеттер сунушталды. Балдар бул сүрөт кандай геометриялык фигуралардан тураарын аташып, ар бир планшетти кезеги менен кармашты.

Экспериментти баштаардан мурун балдардын геометриялык фигуралар жөнүндөгү ойлорун аныктоо максатында балдарга геометриялык фигуралар

чапталган планшеттерди сунуштадык. Эксперимент көрүүсү начар 4-5 жаштагы балдардын тери сезүүсү аркылуу кабыл алуусунун деңгээли төмөн экенин көрсөттү. Эксперименталдык изилдөө иштери Жалал Абад шаарындагы көрүүсү бузулган балдардын атайын балдар бакчасынын 4-5 жаштагы тарбиялануучу 28 балдарына жүргүзүлдү.

Жыйынтыктар жана талкуулоолор. Көрүүсү бузулган балдардын таанып-билүүсүнүн өнүгүүсү жөнүндө сөз кылып жатып, таанып-билүүгө кызыгуунун деңгээлине таасир этүүчү психикалык активдүүлүктүн төмөн деңгээлин белгилей кетүү керек. Мындай балдарда кабыл алуусу жайыраак, ар түрдүү образдардын аздыгы, менен мүнөздөлөт. Бул балдардын образдуу ой жүгүртүүсүн калыптандырууда кыйынчылыктар бар. Көрүүсү начар балдардын сүйлөө жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүдө өзгөчөлүктөр белгиленет. Объекти жана анын жеке касиеттерин бүтүндөй кабылдай албагандыктан балдар көбүнчө сөздөрдү туура эмес колдонушат [6].

Алардын кебиндеги ыраатсыздык, негизги касиетти бөлүп көрсөтүүдө кыйынчылыктарды, логикалык байланыштагы көйгөйлөрдү көрсөтөт. Көрүүсү бузулган мектепке чейинки курактагы балдардын эмоционалдык жана инсандык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү жөнүндө сөз кылып жатып, айрым өзгөчөлүктөрдүн бар экендигин белгилей кетүү керек. Көрүү кабыл алуусунун бузулушунун даражасы жана коррекциялык-өнүктүрүү иштеринин башталышынын убактысы көбүнчө балдардын бул категориясынын өнүгүүсү жана адаптацияланышы үчүн жагымдуу шартты аныктайт.

Жалпы билим берүүчү топторго бириктирилген көрүүсү начар балдар менен иштөөнү уюштуруу көрүүнүн бузулушунун даражасын жана бул бузулуулардын пайда болуу убактысын эске алуу менен ишке ашырылат. Балдардын билимге болгон өзгөчө муктаждыктары эске алынат. Психологиялык-педагогикалык диагностиканын жыйынтыгы боюнча балдар үчүн жекече коррекциялык жана өнүгүүнү колдоо программалары иштелип чыгат.

Психологиялык-педагогикалык колдоо – бул ар бир баланын билим берүү чөйрөсүндө ийгиликтүү окуусу жана өнүгүүсү үчүн социалдык-психологиялык жана педагогикалык шарттар түзүлө турган комплекстүү, системалуу уюштурулган иш. Көрүүсү начар балага психологиялык колдоо көрсөтүүнү педагог-психолог тарабынан өнүктүрүү, билим берүү, тарбиялоо, социалдаштыруу маселелерин чечүүдө балага, ата-энелерге жана мугалимдерге психологиялык колдоо көрсөтүүнүн жана жардам берүүнүн комплекстүү технологиясы катары кароого болот.

Билим берүү мекемесинде баланын өнүгүүсүн психологиялык-педагогикалык колдоонун максаты баланын нормалдуу өнүгүүсү жана ийгиликтүү билим алуусу үчүн психологиялык шарттарды түзүү болуп саналат.

Психологиялык-педагогикалык колдоонун милдеттери: [3].

1. Курдаштар тобунда жана педагогикалык жамаатта бала үчүн эмоционалдык жагымдуу микроклиматты түзүү.

2. Балдардын өнүгүүсүнүн индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн алардын интеллектуалдык, эмоционалдык жана жүрүм-турум чөйрөлөрүнүн биримдигинде изилдөө.

3. Атайын билим берүү программаларына, алардын ишин уюштуруунун өзгөчө формаларына муктаж болгон балдарга жардам көрсөтүү.

4. Өнүгүү бузулууларын өз убагында эрте диагностикалоо жана коррекциялоо.

5. Баланы тарбиялоо жана өнүктүрүү боюнча тарбиячылардын, ата-энелердин психологиялык компетенттүүлүгүн жогорулатуу.

Балдардын берилген материалдарды өздөштүрүүсүнө түздөн-түз таасирин тийгизген кабылдоо чөйрөлөрү балдар бакчаларындагы алгачкы күндөрдөн баштап биринчи планга чыгаары белгилүү. Эгерде визуалдык кабылдоо жөнүндө сөз кыла турган болсок, анда бул жерде кабылдоонун туруктуулугу, көрүү-кыймыл координациясынын өнүгүүсүнүн белгилүү деңгээли, көрүү-мейкиндик кабылдоосу жана көрүү эс тутуму маанилүү. Көрүүсү бузулган балдарда когнитивдик жана эмоционалдык-эртүү процесстердин өнүгүү деңгээли төмөндөйт, анын натыйжасында өздөштүрүү дагы татаалдашат. Массалык балдар бакчаларында компенсациялык механизмдерди калыптандыруунун жогорку эффективдүү индикаторлоруна жетишүү мүмкүнчүлүгү чектелген баланын психологиялык өнүгүүсүнүн иш жүзүндөгү деңгээлин комплекстүү диагностикалоо, ошондой эле психологиялык жана психологиялык өнүгүүнүн натыйжалуу системасын иштеп чыгуу менен гана мүмкүн болот. көрүүсү бузулган балдардын мүмкүнчүлүктөрүн жана муктаждыктарын адекваттуу өнүктүрүүгө педагогикалык колдоо көрсөтүү.

Көрүүсү начар балдарда жумасына бир кошумча сабактын жана сунуш кылынган программа боюнча ата-энелер менен үйдө биргелешкен сабактардын эсебинен кыймылдын кеңири спектри ишке ашырышты. Сунуш кылынган методиканы ишке ашыруунун натыйжалуулугу теңтуштарынын тобундагы көрүүсү начар балдардын физикалык даярдыгы, когнитивдик

процесстеринин өнүгүүсү, жүрүм-турумдук көрсөткүчтөрү, социалдык адаптациялары боюнча бааланды. Сабактар 7 адамдан турган чакан тайпада өткөрүлдү. Балдар менен сабактарды өткөрүү үчүн жылуу полу бар спорт залын, спорттук шаймандарды (топтор, аркандар, тренажерлор ж.б.), спорт аянтчасын колдонулду. Ар бир сабактын узактыгы көрүүнүн бузулушунун оордугуна жана дарыгердин сунуштарына жараша 25тен 30 мүнөткө чейин. Сабактар эртең менен же түштөн кийин өткөрүлчү. Методиканы ишке ашыруу процессинде физикалык сапаттарды өнүктүрүүгө багытталган конкреттүү методдор колдонулган. Көрүүсү начар балдардын жүрүм-турумунун адекваттуу эмес формасы, эмоционалдык чөйрөсүнүн өзгөрүшү, физикалык сапаттарынын жана таанып билүү жөндөмдүүлүгүнүн бузулушу 4-5 жаштагы балдардын дене тарбиясын өткөрүүнүн методикалык ыкмаларынын негизин түзгөн. Маалыматты вербалдык эмес берүү ыкмасын ишке ашыруу үчүн угуу, визуалдык, денелик, эмоционалдык каражаттар колдонулган. Ар түрдүү багыттагы жана интенсивдүү физикалык көнүгүүлөр үч этапка бөлүнөт: даярдоо, негизги жана өркүндөтүүчү. Бул бөлүнүү прикладдык физикалык көнүгүүлөр үч этапка туура келген ар кандай татаалдык даражасына ээ болгондугу менен түшүндүрүлдү:

- даярдоо, балдардын кыймыл аракетинин сунушталган варианттары менен тааныштырууну камсыз кылуу, стихиялуу кыймыл активдүүлүгүн жогорулатуу маселесин чечүү жана натыйжасы, эмоционалдык стресстен арылуу;

- негизги, психомотордук жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүнү камтыган, даярдоо баскычында катышкандар жетиштүү өздөштүргөн көнүгүүлөрдү ишке ашыруу аркылуу;

- өркүндөтүүчү, стадиясынын алкагында сунушталган методиканын эң татаал элементтери өздөштүрүлгөн, ошондой эле эмоционалдык-эртүү чөйрөнү жана балдардын коммуникация көндүмдөрүн коррекциялоо жана өнүктүрүү.

Эксперименттин жүрүшүндө психиканын өнүгүшүн мүнөздөгөн көрсөткүчтөрдүн көрүүсү начар балдарда абдан олуттуу өзгөрүүлөр болгон; кыймылдарды координациялоо жөндөмдүүлүгү; эмоционалдык тең салмактуулук жогорулаган. Эксперименталдык топтогу мындай оң өзгөрүүлөр, биздин оюбузча, оптималдуу тандалып алынган физикалык активдүүлүк, ошондой эле коррекциялык иштердин мазмунуна киргизилген көнүгүүлөрдүн максаттуу таасири менен шартталган. Коррекциялоо көнүгүүлөрүн гимнастика, теннистик шар жана ракетка, топ менен оюн

тапшырмалары түзгөн. Акыркы жыйынтыктарды талдоо эксперименталдык топтун балдарынын физикалык даярдыгынын көрсөткүчтөрү боюнча группанын ичинде олуттуу жакшыргандыгын көрсөттү. Эксперименттин жүрүшүндө алынган маалыматтар 4-5 жаштагы көрүүсү начар балдардын когнитивдик жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө сунушталган ыкманын таасиринин натыйжалуулугун тастыктады. Эстутум, кылдат көңүл коюу, материалды кабыл алуу, интеллектуалдык активдүүлүккө мотивация жогорулаган. Дене тарбия көнүгүүлөрүн жасоо процессинде инсандар аралык позитивдүү өз ара аракеттенүүнү уюштуруу, балдардын курактык кыймыл милдеттерин иштеп чыгуулары көрүүсү бузулган балдардын тынчсыздануу деңгээлин бир кыйла төмөндөтүүгө мүмкүндүк берди. Ошентип, көрүүсү бузулган мектепке чейинки 4-5 жаштагы балдардын кыймыл аракетин калыптандыруу программасын ишке ашыруу процессинде физикалык даярдыгынын көрсөткүчтөрү бир топ жакшырганын көрөбүз. Алынган маалыматтар мектепке чейинки курактагы балдардын психикасын калыптандыруунун бардык изилденген көрсөткүчтөрү боюнча жакшы натыйжаларга ээ болгондугун 1-Таблица тастыктайт.

1-Таблица. Эксперименталдык топтун балдарынын психофизикалык өнүгүүсүнүн деңгээлдик көрсөткүчтөрү

Жогорку деңгээл		Орточо деңгээл		Төмөнкү деңгээл	
Экспериментке чейин	Эксперименттен кийин	Экспериментке чейин	Эксперименттен кийин	Экспериментке чейин	Эксперименттен кийин
25%	54%	47%	41%	28%	5%

Корутунду

Психологиялык-педагогикалык адабияттарды жана мектепке чейинки курактагы көрүүсү бузулган балдардын психикалык өнүгүүсүн коррекциялоо боюнча экспериментти талдап көрүп, төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик:

1. Көрүүсү начар балдардын психикалык өнүгүүсүндө бир катар өзгөчөлүктөр бар. Адабияттарды анализдөөлөр көрсөткөндөй, мектепке чейинки курактагы көрүүсү начар балдарда нерв-психикалык оорулар 65% түзөт. Көрүүсү бузулган мектепке чейинки курактагы балдардын 20%га жакыны мүнөздүн меланхолия түрүнө ээ экени аныкталган. Натыйжада, үй-бүлөдө жана балдар мекемесинде көрүүсү начар балдардын да, алардын теңтуштарынын да социалдык адаптациясын оптималдаштырган психологиялык-педагогикалык атмосфераны түзүү зарыл.

2. Көрүүсү начар балдарды тарбиялоо процессинде атайын түзөтүүчү көнүгүүлөр өзгөчө орунду ээлейт. Алар негизинен кыймылдаткыч,

тактилдик, угуу жана көрүү анализаторлорунун функциясын, алардын өз ара аракеттенүүсүн үйрөтүүгө багытталган.

3. 4-5 жаштагы балдардын когнитивдик процесстерин салыштырып талдоо көрүүсү начар балдардын дени сак теңтуштарынан төмөнкү көрсөткүчтөр боюнча артта калгандыгын аныктады: көңүл буруу, эс тутум, программаны өздөштүрүү сапаты.

4. Начар көргөн балдар үчүн дене тарбиясынын иштелип чыккан программасын колдонууга төмөнкүдөй жол берери эксперименталдык жактан далилденди:

- көрүүсү бузулган балдардын физикалык даярдыгын алсак, ийкемдүүлүк, ылдамдык, күч сапаттарын олуттуу жакшыртуу;

- эс тутумду, көңүл бурууну, визуалдык-образдуу ой жүгүртүүнү, материалды өздөштүрүү сапатын мүнөздөгөн көрсөткүчтөрдү жогорулатуу.

5. Көрүүсү начар мектепке чейинки курактагы балдардын социалдык жана эмоционалдык өнүгүүсүнүн көрсөткүчтөрү эксперименттен кийин бир топ жакшырган, балдар чоңдор менен байланышта болушат, буюмдар менен кыймыл-аракеттерди жасоого аракет кылышат, кызыгуу көрсөтүшөт.

Адабияттар

1. Анисимова, Н.Л. Особенности психологической помощи детям с нарушениями зрения в дошкольном учреждении: методич. рекомендации. – М.: Логос ВОС. – 2011. – 96 с.
2. Белецкая, В.И., Гнеушева АН. Охрана зрения слабовидящих школьников. М.: Просвещение. – 2018. – 340 с.
3. Воспитание слепых детей дошкольного возраста в семье. Библиотечка для родителей. Под ред. В.А. Феоктистовой. – М., – 2015 с. – 98 с.
4. Денискина, В.З., Бенедиктова, М. В. К вопросу о классификации детей с нарушениями зрения и вторичных отклонениях в их развитии. – М., – 2007. 89.
5. Егорова, Л.В. Использование сохранных анализаторов в работе со слабовидящими детьми //Дошкольная педагогика. – № 4. – 2006. – С.23-25.
6. Литвак, А.Г. Психология слепых и слабовидящих. - СПб.: РГПУ им.А.И. Герцена. – 2009. – 98 с.
7. Плаксина, Л.И., Григорян, Л.А. Психолого-педагогическая характеристика детей с нарушениями зрения (Учебное пособие). – М., – 2016. – 156 с.
8. Плаксина, Л.И. Теоретические основы коррекционной работы в детских садах для детей с нарушением зрения. – М. – 2018. – 209 с.